

CZĘŚĆ III: RECENZJE

RECENZJA KSIĄŻKI STEFANA DUDRY, *SKETCHES FROM THE HISTORY OF RELIGION AND IDENTITY OF ORTHODOX LEMKOS*, CHICAGO 2017**REVIEW OF THE BOOK *SKETCHES FROM THE HISTORY OF RELIGION AND IDENTITY OF ORTHODOX LEMKOS*, STEFAN DUDRA, CHICAGO 2017****Wiesław Romanowicz**¹Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

Romanowicz, W. (2018). Recenzja książki Stefana Dudry, *Sketches From The History of Religion And Identity Of Orthodox Lemkos*, Chicago 2017. *Rozprawy Społeczne*, 12(2), 82-84. <https://doi.org/10.29316/rs.2018.19>

Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141) informuje, że obecnie w Polsce funkcjonuje dziewięć mniejszości narodowych: białoruska, czeska, litewska, niemiecka, ormiańska, rosyjska, słowacka, ukraińska i żydowska oraz cztery mniejszości etniczne: karaimska, łemkowska, romska i tatarska. Ponadto jeden zapisów tej ustawy wymienia język kaszubski jako język regionalny. Według wspomnianej ustawy mniejszości te są wyodrębniane na podstawie łącznie sześciu kryteriów: mniejszość jest mniej liczna od pozostałej części ludności Polski, w sposób istotny odróżnia się językiem, kulturą lub tradycjami, dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji, ma świadomość własnej wspólnoty etnicznej i ją wyraża, jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Polski od co najmniej 100 lat, a w przypadku mniejszości narodowej utożsamia się ona z narodem zorganizowanym we własne państwo. Stąd wynika, że jedynym kryterium odróżniającym mniejszość etniczną od narodowej jest to, że pierwsza oznacza grupę, która nie utożsamia się współcześnie z innym narodem zorganizowanym we własnym państwie. Jedną z wymienionych mniejszości etnicznych stanowi społeczność Łemków, która według Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 roku liczy 10531 mieszkańców Polski, z czego 7086 wyraziło jako pierwszą identyfikację, a 3445 jako drugą (https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011,2018-02-11). Dla porównania można przytoczyć, że na początku XX wieku po polskiej stronie Karpat zamieszkiwało około 80 tys. Łemków (Brykowski, 1984, s. 7). Pod koniec dwudziestolecia międzywojennego ich liczbę oceniano (w zależności od przyjętych granic Łemkowszczyzny) na 100–150 tysięcy (Misiak, 2006, s. 75). O współczesnym rozmieszcze-

niu i liczebności Łemków zdecydowały akcje przesiedleńcze, przeprowadzone w latach 1946–1947. Pierwszą grupę przesiedleńców stanowią osoby deportowane w latach 1944–1946 na Ukrainę. Przesiedlenie to dotknęło nawet 60% ówczesnej liczebności Łemków. Przypuszcza się, że na Ukrainie może mieszkać obecnie do 90 tys. potomków tych Łemków, którzy przesiedleni zostali z Łemkowszczyzny w latach czterdziestych (Misiak, 2006, s. 78).

W ramach akcji „Wisła” Łemkowie ze swego pierwotnego, zwartego terenu zamieszkania w Beskidzie Niskim i Sądeckim wysiedleni zostali na obszar Polski północnej i zachodniej (Por. Wójtowicz-Huber, 2008, s. 189). Przyjmuje się, że w gronie osób wówczas wysiedlonych było 30–35 tys. Łemków w jakiś sposób świadomych swej odrębności etnicznej czy kulturowej. Możliwość powrotu na Łemkowszczyznę zaistniała po odwilży politycznej w 1956, jednak powroty nie były masowe (według różnych ocen od 3% do 10% wysiedlonych). Większość Łemków pozostała zatem w miejscach przesiedlenia, co w konsekwencji doprowadziło do nowego podziału współczesnej społeczności łemkowskiej na Łemków z zachodu Polski oraz Łemków z Beskidu. Na podział ten nałożył się po 1989 instytucjonalny rozdzwitek pomiędzy dwiema łemkowskimi opcjami etnicznymi – w Legnicy, na zachodzie Polski rozpoczęło działalność Stowarzyszenie Łemków (propagujące łemkowską świadomość etniczną), w Gorlicach z kolei, działa Zjednoczenie Łemków (grupujące ludność łemkowską o ukraińskiej świadomości etnicznej). Mimo pozostawania w sytuacji diaspory również współcześnie Łemkowie tworzą w wielu miejscach zwarte enklawy, zarówno w miejscach przesiedlenia na zachodzie i północy Polski (na przykład Patoka, Michałów, Przemków, Wądroże Wielkie, Wierzchowice), jak i na pierwotnej Łemkowszczyźnie (Zdunia,

Adres korespondencyjny: Wiesław Romanowicz, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Zakład Socjologii, ul. Siderska 102, 21-500 Biała Podlaska, e-mail: romanowicz@poczta.onet.pl, tel.: 83 344 99 11

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wiesław Romanowicz

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Zydranowa, Kunkowa, Leszczyny i inne) (Por. Osadczy, 2007, s. 568-569). Specyficzną grupą są potomkowie Łemków, którzy pod koniec XIX i na początku XX wieku emigrowali do USA i Kanady. Emigracja ta miała charakter na tyle masowy, iż przed I wojną światową w zasadzie nie było rodzin łemkowskich, z których nikt nie wyemigrowałby w tym kierunku. Współcześnie szacuje się, że około 700 tys. mieszkańców Stanów Zjednoczonych i Kanady miało co najmniej jednego przodka Rusina (Łemka ze strony polskiej bądź słowackiej, Bojka itp.) (Por. Charkiewicz, 2008, s. 20-22).

Według Małgorzaty Misiak, określenie „Łemkowie” używane jest przede wszystkim w stosunku do tej grupy ludności rusińskiej, która zamieszkuje na północnych stokach Karpat. Niemniej jednak, w planie języka, kultury materialnej oraz duchowej Łemków z Polski łączy jedność etnograficzna z Rusinami południowych stoków Karpat. Pojęcie „ojczyzny szerokiej” Łemków obejmuje nie tylko obszar polskiej Łemkowszczyzny, ale również całej Rusi Karpackiej, czyli słowackiej Preszowszczyzny, ukraińskiego Zakarpacia, a także zamieszkałe przez Rusinów terytoria Wojwodiny i Węgier (Por. Misiak, 2006, s. 41-43). W związku z tymi ustaleniami można nazwać ten obszar jako obszar Łemkowszczyzny i przyporządkować go do pierwotnego miejsca zamieszkania Łemków.

Wszystkie przytoczone powyżej informacje uwzględnia i znacznie poszerza ubogając w konteksty historyczno-społeczne książka Stefana Dudry *Sketches From The History of Religion And Identity Of Orthodox Lemkos*. Składa się ona ze wstępu, 6 rozdziałów - w tym jeden napisany przez Arkadiusza Tydę, listy skrótów i bibliografii.

Na wstępie autor przedkłada czytelnikowi etnogenezę Łemków, pochodzenie nazwy „Łemko” oraz w sposób syntetyczny charakteryzuje terytorium Łemkowszczyzny. Ponadto kreśli procesy migracyjne - deportacyjne ludności łemkowskiej.

W pierwszym rozdziale autor przedstawia symbole martyrologiczne, które w znaczący sposób kreowały tożsamość Łemków. Koncentruje się na opisie biogramu duchownego Maksyma Sandowicza, męczennika, uznanego w 1994 roku przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny za świętego. Istotne elementy z życia duchownego wkomponowują w genezę i funkcjonowanie obozu internowania w Talerhofie dla deportowanych Rusinów z Galicji i Bukowiny, utworzonego przez władze austro-węgierskie. Opisuje historyczne tło powołania obozu pracy dla inteligencji ukraińskiej w Jaworznie, do którego zsyłana była ludność łemkowska. Wspomina, m.in. więzionych duchownych prawosławnych J. Bobrowicza psalmisty z Hrubieszowa, B. Laszenkę, D. Towstiuika. Na końcu rozdziału autor kontestuje, że *postać św. Maksyma Sandowicza oraz jego losy w obozach w Talerhofie i Jaworznie stanowią bardzo ważny element historii Łemków. Stały się również swoistymi symbolami kształtowania tożsamości łemkowskiej* (s.33) [przyp. tłum W.R.].

Drugi rozdział ukazuje stosunek kleru grekokatolickiego do życia religijnego Łemków. Autor podaje dane statystyczne z lat 1918-1947 dotyczące ówczesnych parafii oraz w sposób syntetyczny ukazuje postawy hierarchii kościelnej wobec samoidentyfikacji ludności łemkowskiej. W wyniku samoistnego przejścia ludności łemkowskiej z Kościoła grekokatolickiego do Kościoła prawosławnego, została zapewniona wolność wyboru własnej drogi kształtowania tożsamości. Autor zauważa, że *szczyt procesu powrotu do prawosławia przypadał na przełom lat 20-tych i 30-tych XX w., fundamentalnie zmieniając strukturę Łemkowszczyzny. W Banicy, Bartnem, Binczarowej, Czarnem, Florynce, Izbach, Lipowcu, Świętkowej Wielkiej, Tylawie oraz Uściach Ruskich prawosławni stanowili większość* (s.39) [przyp. tłum W.R.].

Następny rozdział porusza istotny problem stosunku władz politycznych do prawosławnej ludności Łemkowszczyzny. Autor skupia się na opisie problemów wokół konfliktu dwóch parafii w Rozdzielu i Polanach. Na tle genezy funkcjonowania tych parafii S. Dudra opisuje kilkudziesięcioletnie zmagania prawosławnych wobec formalnego posiadania świątyń w tych miejscowościach i możliwości spełniania praktyk religijnych.

W kolejnym rozdziale autor opisuje pozareligijną rolę Kościoła prawosławnego po drugiej wojnie światowej. Jest to okres burzliwych zmian w życiu społecznym Łemków, czego wyrazem były przymusowe wysiedlenia na zachód Polski, a następnie częściowe powroty po 1956 roku. Przy opisie tych wydarzeń autor wspomina tworzenie nowych parafii m.in. w Buczynie, Jaworze, Jeleniej Górze, Studzionkach oraz Zimnej Wodzie. Autor zwraca uwagę na wyjątkową rolę integracyjno-kulturową Kościoła prawosławnego. Informuje, że *parafie prawosławne wraz z nowoutworzonymi radami parafialnym i chórami cerkiewnym stanowiły pierwsze formy zorganizowanej aktywności społecznej wśród przesiedlonej populacji łemkowskiej. Były to pierwsze instytucje kulturalne dla ludności żyjącej w diasporze. Obszar przycerkiewny oraz sam budynek cerkwi stały się miejscami spotkań dla wiernych, w ten sposób wypełniały bardzo ważne funkcje społeczne i organizacyjne. Przed i po liturgii odbywały się rozmowy wiernych o możliwościach powrotu do domów, wymieniano informacje o zagubionych członkach rodziny oraz warunkach życia na nowym terytorium. (...) Dla świadomych Łemków Kościół prawosławnych miał szczególne znaczenie był filarem tożsamości, początkowo religijnej ale później również kulturowo-etnicznej* (s. 75-76) [przyp. tłum W.R.]. W dalszej części rozdziału autor słusznie podkreśla skalę zniszczeń kulturowych, jakie w życiu i świadomości Łemków zaistniały w wyniku wysiedleń. Podkreśla, że ludność ta zderzyła się w nowej sytuacji z ostracyzmem społecznym oraz zmuszona była w nowych warunkach ponownie organizować swoje życie rodzinne i społeczne. W ten sposób zostały zatracone dawne zwyczaje i obyczaje starannie kulturowane przez wieki.

Z socjologicznego punktu widzenia kolejny rozdział jest bardzo istotny. Autor przedstawia w oryginalny sposób proces narodotwórczy Łemków. Oryginalność tej koncepcji polega m. in. na tym, że p. Dudra opisuje go w kontekście innych mniejszości zamieszkujących terytorium Polski – Bojków i Hucułów. Zwraca szczególną uwagę na wytyczne Rządu RP z 2010 roku w sprawie Spisu Powszechnego, które to narodowość opierały na obiektywnych uczuciach, cechach jednostki i jej emocjonalnego wyrażania stosunku do kultury i odniesienia do pochodzenia rodziców. Jest to zindywidualizowana koncepcja człowieka, jego samookreślenia się we współczesnym świecie, którą można zawrzeć w stwierdzeniu – jestem tym kim się czuję. Według autora, Łemkowie stali się narodem w wyniku długotrwałego procesu historycznego, który został zapoczątkowany w XVI wieku wraz z narodzinami literatury łemkowskiej, a także w połowie XIX stulecia wraz z rozwojem czytelnictwa. *Język oraz literatura w równym stopniu z historią i kulturą stały się głównymi czynnikami narodotwórczymi. Do wybuchu drugiej wojny światowej żyli oni na terenie zwanym przez Polaków „Łemkowszczyzną”, podczas gdy Łemkowie nazywali swoją ojczyznę „Łemkowyną”. Łemkowie wytworzyli przez wieki własną kulturę oraz skryzalizowane, odrębne poczucie narodowej tożsamości łemkowskiej. Ten proces został zaburzony przez wydarzenia lat '44-'47. Wydarzenia związane z akcją „Wisła” natomiast, były szczególnie tragiczne. Paradoksalnie, ciągły lęk i walka o zachowanie tożsamości wpłynęły na odrodzenie świadomości narodowej* (s. 91)[przyp. tłum W.R].

Według mnie, intencją autora było przedstawienie losów Łemków i formowanie się narodu z perspektywy religijnej. Jednak religia jest tu ujmowana jedynie w sposób instytucjonalny i bezpośrednio związana jest z funkcjonowaniem Kościoła Prawosławnego. Autor bardzo spójnie kreśli ten związek, wskazując na narodotwórczy charakter działalności Kościoła prawosławnego, jego rolę i otwartość kultury prawosławnej. Czytając tekst można odnieść wrażenie, że nabywanie świadomości łemkowskiej przez miejscową ludność toczyło się niemal równoległe wraz z nabywaniem świadomości prawosławnej. Oba czynniki wzajemnie się uzupełniały i dzięki temu, pomimo utrudnień ze strony władz lokalnych

i centralnych oraz konfliktów z Kościołem Rzymskokatolickim (który występował w imieniu Kościoła grekokatolickiego) można było zachować swoją odrębność i specyficzność.

Cennym zagadnieniem, przedstawionym w recenzowanej książce jest sposób funkcjonowania społeczności łemkowskiej w Stanach Zjednoczonych. Redaktorem rozdziału jest Arkadiusz Tyda. Mamy tutaj do czynienia ze zwięzłą refleksją na wspomniany wyżej temat z punktu widzenia osoby, która osobiście doświadczyła skutków emigracji do obcego kraju i jest aktywnym organizatorem łemkowskiego życia na obczyźnie. Jest zdania, że współczesna emigracja łemkowska w miarę możliwości kontynuuje swoją tradycję i kulturę, chociaż uwarunkowania życia na obczyźnie zmusiły emigrantów do zliberalizowania swoich postaw i przyjęcia w życiu codziennym wielu rozwiązań proponowanych przez kulturę amerykańską. Dotyczy to zarówno przestrzegania zwyczajów, obyczajów, języka czy funkcjonowania religii.

Książkę *Sketches From The History of Religion And Identity Of Orthodox Lemkos* uznaję za bardzo ważną publikację, która nie tylko przedstawia genezę i losy ludności łemkowskiej, lecz w sposób otwarty i obiektywny wskazuje na związki religii z kształtowaniem się tożsamości. Są to treści, które dotychczas był słabo wyartykułowane w ogólnie dostępnych publikacjach. Niniejsza książka dotyczy mniejszości żyjącej w kraju uznawanym potocznie za homogeniczny, stąd tym bardziej staje się ona wartościowa i potrzebna ze względu na upowszechnianie wiedzy. Sądzę, że tę funkcję można jeszcze zintensyfikować, tłumacząc recenzowaną pozycję na język polski.

Po lekturze tej książki jestem przekonany o potrzebie polecenia jej nie tylko znawcom tematyki, czy w sposób oczywisty opisywanej społeczności łemkowskiej rozproszonej niemal po całym świecie, lecz przede wszystkim – ogółowi społeczeństwa polskiego, które, jak przypuszczam, ma nikłą wiedzę na temat Łemków. Ponadto, dla wielu badaczy może stać się ona inspiracją do dalszych badań naukowych nad mniejszościami etnicznymi i narodowymi funkcjonującymi obecnie w Polsce. Uważam, że publikacja Profesora Stefana Dudry spełnia cele postawione przez autora i jest istotnym przyczynkiem wzbogacającym naukową wiedzę na temat Łemków.

Literatura:

1. Brykowski, R. (1984). Krzyże Łemków. *Tygodnik Powszechny*, 41, 7.
2. Charkiewicz, J. (2008). *Męczennicy XX wieku. Martyrologia Prawosławia w Polsce w biografjach świętych*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
3. Misiak, M. (2006). *Łemkowie. W kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
4. Osadczy, W. (2007). *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
5. *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011* (2012). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. Pobrano z: https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/lud_raport_z_wynikow_NSP2011
6. Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, Dz. U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141.
7. Wójtowicz-Huber, B. (2008). *„Ojcowie narodu”. Duchowieństwo grekokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867-1918)*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.